

ТИПОЛОГІЯ МОДЕЛЕЙ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ: АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ПІДХОДІВ

Аналізуються наукові підходи до типології соціальної держави (соціальних моделей). Вивчаються відмінності між основними моделями з метою пошуку перспективного орієнтиру для розбудови національної моделі соціальної держави.

Ключові слова: соціальна держава, модель соціальної держави, соціальна модель.

Анализируются научные подходы к типологии социального государства (социальных моделей). Изучаются различия между основными моделями с целью поиска перспективного ориентира для развития национальной модели социального государства.

Ключевые слова: социальное государство, модель социального государства, социальная модель.

Analyzes developed approach to the typology of the welfare state (social models). We study the differences between the basic models to find long-term benchmark for developing the national welfare state.

Key words: welfare state, welfare state model, social model.

Нині відсутня єдина, цілісна модель соціальної держави (дедалі частіше вживається термін соціальна модель); вона проявила себе як поліваріантна концепція. За останню чверть століття виділено низку режимів добробуту (англ. welfare regimes) — моделей, які відрізняються обсягом пільг та обґрунтуванням права на їх отримання, за фінансуванням і організацією.

Моделі соціальної держави методологічно базуються на різних ідеологіях, які пропонують різні підходи до розв'язання соціальних проблем¹. І. Козаченко та В. Ніколаєвський пояснюють різноманіття соціальних держав насамперед історичними компромісами, що мали місце на початковому етапі існування соціальної держави². У кожному окремому випадку впровадження тієї чи іншої моделі було не лише спробою технічного вирішення проблем соціального захисту населення, а й виступало запорукою вирішення «соціально-го питання» та глибоких класових нерівностей³.

Соціальна модель, межі якої визначають позицію держави щодо суспільства, — результат, з одного боку, еволюції комплексу чинників (економічних, правових, релігійних та ін., а також традицій) специфічних для кожної країни, а з іншого — усвідомленого вибору⁴. Для України проблема самоідентифікації у виборі моделі соціальної держави не вирішена. Остаточно не сформована доктрина організації соціальної сфери. Напрацювання з підготовки концепції соціальної держави носять пошуковий характер⁵. У зв'язку з цим видається доречним проаналізувати відповідний зарубіжний досвід. Дослідження проблеми започатковане у роботах О. Дребот, І. Козаченка, В. Наумчук, Г. Попович, А. Сіленко, О. Скрипнюка та ін.

Моделі соціальних держав визначаються не лише обсягом соціальних видатків, а й їхньою ефективністю для життя суспільства. Суттєвим чинником, що відрізняє соціальні моделі держави, є структура та конфігурація, поєднання найважливіших інститутів соціального захисту — страхування, соціальної допомоги, державного соціального забезпечення, медичної допомоги та освіти, розміри ресурсів, що спрямовуються на їхнє функціонування, а також домінуюча роль одного з інститутів соціального захисту⁶.

Спроби типологізувати моделі соціальної держави мають давню традицію в порівняльних дослідженнях. Будь-яка типологія є спрощеною схемою, яка не може повністю

відобразити все різноманіття соціально-державних програм. О. Панкевич наводить критерії, за якими можна класифікувати соціальні держави: місце соціальної політики серед національних пріоритетів; розподіл соціальних функцій між державою, громадянським суспільством і підприємницьким сектором; «питома вага» державного сектора; особливості соціальної політики щодо цілей та інструментів здійснення останньої; рівень доходів членів суспільства⁷.

Г. Віленський і Ч. Лебо виділили «інституціональну» та «залишкову» моделі. Різниця між моделями полягає насамперед у різних масштабах державного втручання у соціально-економічну сферу: у «залишковій» моделі заходи «держави добробуту» спрямовані вибірково, на найбідніші прошарки населення, за наявності доволі слабо вираженої прогресії податків, а у державі «інституціональної» моделі державні заходи допомоги охоплюють значно ширше коло людей і здійснюються за рахунок податків, які стягуються на основі доволі високої прогресії.

Т. Тілтон, Н. Ферніс у 1977 р. виділили три моделі соціальної держави: 1. «Позитивна держава соціального захисту» (англо-американська й англо-саксонська моделі) — орієнтована на зрівняння шансів на добробут усіх громадян, забезпечення та гарантування «рівних можливостей». Соціальне забезпечення базується на індивідуалізмі та захисті корпоративних інтересів. Соціальна політика тут є лише засобом контролю, «амортизатором» соціальних конфліктів, а на соціальні потреби припадає доволі незначна частка держбюджету. Розвинута система соціального законодавства відсутня. Тобто це класична неоліберальна, «залишкова» модель. 2. «Держава соціальної безпеки» («держава соціальної захищеності», «держава соціального захисту») — на додаток до забезпечення рівних шансів громадян створює умови повної зайнятості та гарантує всім громадянам без винятку отримання доходів не нижче прожиткового мінімуму. Вона досягає мети ліквідації бідності та знедоленості шляхом соціального страхування. Це гуманізований тип ліберальної держави. 3. «Соціальна держава загального добробуту» («держава загального добробуту», «соціальна держава загального благоденства») — забезпечує повну зайнятість, згладжує різницю в доходах усього населення, створює численні постійні державні та громадські соціальні служби. Соціальна політика спрямована на створення рівних життєвих умов для всіх членів суспільства⁸.

Г. Еспін-Андерсон у праці «Три світи держави-добробуту (есе про сучасний капіталізм)» (1990 р.) пропонує такі критерії типології соціальної держави: зміни в системах стратифікації, ступінь розширення соціальних прав і суспільно-приватна організація соціального забезпечення. Основою класифікації є спроба зрозуміти сутність соціальної держави через її політичну природу. Він вводить такі параметри: рівень декомодифікації, стратифікація суспільства, державне втручання (інтервенція) та виділяє ліберальний, консервативно-корпоративістський і соціал-демократичний (універсальний, скандинавський) типи⁹.

Г. Еспін-Андерсен проводить поділ між різними стратегіями соціальної політики, які полягають в тому, що ліберальний режим направляє соціальні програми на найбідніших, консервативний — зберігає статусні відмінності соціальних груп, включаючи орієнтацію на традиційну структуру сім'ї та традиційну роль жінок, а соціал-демократичний режим гарантує як універсальні соціальні прав, так і непорушність індивідуальної автономії. Корпоративістська модель соціальної держави, на думку Г. Еспін-Андерсена, є «перехідною» між «соціал-демократичною» та «ліберальною» моделями.

Наведена класифікація Г. Еспін-Андерсона уточнювалася в останні два десятиліття. Ряд авторів схилиються до виділення додатково католицького (латинського) типу, у якому ступінь відповідальності держави за долю людини низька, як і в ліберальному, а необхідна допомога для людей базується на принципах християнської моралі, надходить від родини, громади, місцевої влади і в останню чергу — від держави¹⁰.

Британський професор Н. Гінсбург виділяє як четвертий тип британську ліберально-колективістську державу загальною добробуту, що становить собою поєднання соціалістичного та ліберального типів¹¹.

У вітчизняній політико-правовій думці сформувалося кілька підходів до класифікації моделей соціальної держави. О. Агарков, О. Новікова, А. Сіленко розглядають дві основні моделі: ліберальну (залишкову) та соціально- демократичну¹².

Л. Четверікова виокремлює два типи соціальних держав — ліберальна і соціал-демократична. Вона обґрунтовує, що запропонований Г. Еспін-Андерсеном третій тип соціальної держави (корпоративістська модель) є різновидом соціал-демократичного типу соціальної держави¹³.

Підхід Л. Четверікової, в основі якої виділення ліберального та соціал-демократичного типів соціальної держави, підтримує Р. Кузьменко¹⁴. На його думку, на відміну від країн Америки, країни Європи перебували під впливом соціал-демократичного руху, і, відповідно, соціальні держави Європи тяжіють до соціал-демократичної моделі або є певним синтезом ліберальної та соціал-демократичної моделей.

І. Козаченко та В. Ніколаєвський класифікують моделі на неоліберальну, соціально-католицьку та соціально-демократичну¹⁵.

Дослідниками моделей соціальної держави висловлюються думки про доречність класифікації соціальної держави щодо пропорції участі держави та громадянського суспільства в системі соціальної політики¹⁶.

В. Намчук виділяє патерналістську, корпоративістську та етатистську моделі соціальної держави¹⁷. Для патерналістської моделі характерне намагання досягти ефективності, використовуючи фонди на забезпечення тих членів суспільств, які найбільше потребують допомоги. Вона відрізняється низьким рівнем участі держави у вирішенні соціальних проблем. Основними умовами функціонування моделі є мінімальне втручання держави в ринкові відносини, обмежене застосування заходів державного регулювання, що не виходить за рамки вироблення макроекономічної політики. Корпоративістській моделі притаманна законодавчо закріплена співучасть державних і громадських структур у вирішенні проблем індивіда, групи, общини. Етатистська модель орієнтована на централізовану, дорогу систему соціального забезпечення, значну державну участь у соціальному обслуговуванні. Контроль за реалізацією державної соціальної політики здійснюється місцевими органами влади, підзвітними центральному уряду¹⁸.

В. Гойман, беручи за критерій рівень доходів, виділяє чотири типи соціальної держави: 1) егалітарний — усі члени суспільства отримують рівні блага, а отже, в економічному (матеріальному) сенсі всі є рівними; 2) «роулсінський» тип, при якому справедливість є така диференціація доходів, яка допускає відносну економічну нерівність лише тоді, коли вона сприяє досягненню вищого рівня життя незможних членів суспільства. Це тип соціальної держави, зорієнтованої на максимальне забезпечення корисності для найменш забезпечених осіб;

3) утилітарний тип передбачає максимізацію його загальної корисності для всіх членів суспільства. Інакше кажучи, більшу частину суспільного багатства повинен отримувати той, хто є більшою мірою здатний приносити (і реально приносить) користь;

4) тип соціальної держави, орієнтованої на класичну модель ринку¹⁹.

В. Торлопов наголошує на традиції поділу на держави О. фон Бісмарка та У. Беверіджа, тобто т.зв. інституційну та резідуальну моделі держави благоденства²⁰.

О. Александрова виділяє як основні універсальні та селективні типи соціальної держави²¹. Перша модель передбачає реалізацію універсальної соціальної політики (т.зв. соціал-демократична модель соціальної держави, до якої відносять скандинавські країни), інша — селективної соціальної політики (т.зв. ліберальна модель, до якої належать США і англо-саксонські країни). Третя модель (корпоративістська) є, на її думку, компромісом між названими двома.

В. Торлопов висловлює дискусійну думку про те, що якщо за основу класифікації брати методи реалізації державою своїх соціальних функцій, то можна проводити відмінність між авторитарним та демократичним типами соціальної держави²². Проте цей підхід суперечить домінуючому в науковій літературі підходу, за яким соціальну державу ототожнюють із демократією.

У контексті формування єдиної європейської соціальної моделі актуальним постає питання про відмінності в типах соціальної держави у європейському просторі XXI ст. й чи дадуть змогу ці відмінності уніфікувати національні моделі задля створення єдиного європейського соціального типу. В основному, існуючі класифікації охоплюють лише держави Західної Європи, рідше — найновіші дослідження включають аналіз соціальних моделей нових держав-учасниць ЄС з Центральної та Східної Європи.

Т. Мацонашвілі виділяє три західноєвропейські моделі: ліберальну або англосаксонську модель (Великобританія); скандинавську або соціал-демократичну модель (Швеція); континентально-європейську (ФРН)²³.

Дериглазова Л., Ященко В. виокремлюють чотири європейські моделі: корпоративну (консервативну), соціал-демократичну (скандинавську), англосаксонську (бевіриджіанську) та південно-європейську (латинську)²⁴.

За класифікацією, запропонованою А. Готьє в 2002 р., виділено чотири соціальні моделі: соціально-демократичну, консервативну, південно-європейську та ліберальну²⁵.

У документах Єврокомісії виділяються такі моделі: континентальна (бісмарківська), англосаксонська (модель Беверіджа), скандинавська (північна) і південно-європейська (середземноморська):

— континентальна модель (модель Бісмарка) встановлює жорсткий зв'язок між рівнем соціального захисту та тривалістю професійної діяльності. В основі цієї моделі лежить механізм соціального страхування, соціальні видатки фінансуються переважно за рахунок страхових внесків роботодавців і застрахованих працівників. Таким чином, ця модель передбачає реалізацію правила еквівалентності, коли величина страхових виплат визначається насамперед величиною страхових внесків. Для індивідів та сімей зі слабкими можливостями активної трудової участі зберігається національна солідарність;

— англосаксонська модель (модель Беверіджа) виходить із того, що будь-яка особа, незалежно від приналежності до активного населення, має право на мінімальний захист у випадках хвороби, старості чи іншої причини скорочення доходів. Переважає принцип національної солідарності, що будується на концепції розподільної справедливості. Зазвичай над системою «національної солідарності» надбудовуються додаткові «поверхи» колективного професійного (та/або міжпрофесійного) або індивідуального характеру, що дає нові підстави для варіювання моделей;

— необхідною попередньою умовою функціонування скандинавської моделі є високоорганізоване суспільство, побудоване на основі відданості принципам інституційного суспільства добробуту;

— доцільність виокремлення південноєвропейської (південної) моделі доводить М. Феррера²⁶. У цих країнах системи соціального захисту були створені або вдосконалені лише протягом останніх десятиліть. Цю модель можна інтерпретувати як таку, що розвивається, перехідну. Західні дослідники відзначають її «рудиментарність», асиметричність структури соціальних видатків. Як правило, рівень соціальної захищеності відносно низький, а завдання соціального захисту часто розглядається як справа родичів і сім'ї.

Бельгійський професор А. Сапір доводить існування у межах ЄС чотирьох соціальних моделей: північної, англосаксонської, континентальної та середземноморської²⁷.

Букоді Е. і Роберт Р. розрізняють шість типів європейської соціальної держави: соціал-демократичний — характерний універсалізму, високий рівень гнучкості зайнятості, високі ступні безпеки у формі суттєвого рівня соціального забезпечення та допомоги по безробіттю (Швеція, Данія, Ісландія, Фінляндія, Норвегія та Нідерланди); корпоративіст-

ський — менша увага до вертикального перерозподілу, соціальні виплати залежать головним чином від довічної зайнятості. Для таких режимів характерно безліч виплат, а перелік послуг у них невеликий (ФРН, Австрія, Бельгія, Франція, Люксембург); ліберальний — передбачає, що роль уряду полягає у «виросуванні» ринку, а не в його заміні. Одержувачів соціальних допомог перевіряють за рівнем доходів, проте в останні роки відбувся перехід до політики негативного прибуткового податку для низкооплачуваних працівників. У таких країнах демонструють гнучкість на ринку праці в поєднанні з обмеженими заходами, спрямованими на активну підтримку зайнятості; південноєвропейський — відрізняється ключовою роллю підтримки сім'ї. Політика на ринку праці розвинута погано, проводиться вибірково. Система надання допомоги є нерівномірною, мінімалістською; корпоративістський постсоціалістичний — заходи з підтримки ринку праці більшою мірою орієнтовані на безоплатні соціальні виплати, а соціальний захист знаходиться на середньому рівні (Чеська Республіка, Угорщина, Словенія, Словаччина); постсоціалістичний ліберальний — охоплює країни Балтії (Естонія, Латвія, Литва), для яких характерні більш гнучкий ринок праці з роботодавцями, що не бажаною дотримуватися правового регулювання ринку, а також відсутність заходів політики, спрямованих на підтримку зайнятості²⁸.

Отже, нині не існує якоїсь уніфікованої соціальної моделі. У силу історичних, культурних відмінностей кожна національна соціальна модель оригінальна та неповторна. Звичайно, реальна соціальна практика базується не відповідно до теоретичних моделей, а згідно з історичними, культурними, економічними і політичними умовами, тому переважають змішані моделі, в яких виділяють найхарактерніші для тої чи іншої моделі ознаки²⁹.

Отже, вибір конкретної моделі соціальної держави завжди залежить від історичних, соціокультурних і економічних умов, визначається конкретним типом суспільно-політичного устрою держави, її ідеологічними, духовними принципами, особливостями сучасного історичного етапу. Але в будь-якому випадку соціальна держава в сучасних умовах з необхідністю припускає наявність, з одного боку, сильної держави, здатної нести відповідальність за розвиток людських ресурсів, а з іншого — наявність розвинутих інститутів громадянського суспільства, здатних поставити державу під свій контроль.

1. *Намчук В. А.* Моделі соціальної держави // Стратегія регіонального розвитку: формування та механізми реалізації: Пленар. засідання, рек. та матеріали підсумк. наук.-практ. конф. за міжнар. участю, 31 жовт. 2008 р. — О., 2008. — С. 219-221. 2. *Козаченко І. О., Ніколаєвський В. М.* Особливості еволюції соціальної держави та їхня ревалентність до українських реалій // Вісник Харківського Національного університету ім. В. Н. Каразіна. — 2010. — № 891. — С. 1 9. 3. Там само. 4. *Роук В. Д.* Социальная модель государства: опыт стран Европы и выбор современной России // Государственная власть и местное самоуправление: Практи. и информ. изд. — 2006. — №10. — С. 27. 5. *Концепція соціальної держави в Україні (проект)* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://cpsr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=31:2010-06-13-21-09-40&catid=20:2010-06-13-21-06-26&Itemid=27; Проект Закону про Концепцію соціальної держави України (поданий 02.04.2008 р., відкликаний 07.05.2009 р.) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=32175 6. *Джавадова С. А., Гончарова В. Д.* Европейская социальная модель в новом социальном измерении // Экономический журнал. — 2009. — №2 (16). — С. 146. 7. *Панкеевич О. З.* Социальная держава: понятия та загальнотеоретична характеристика: Автореф. дис... канд. юрид. наук. — Л., 2003. — С. 9-10. 8. *Normann F., Timothu T.* The Case for the Welfare State. From Social Security To Social Equality. - Bloomington/London. 1977. — P. 3-21. 9. *Esping-Andersen G.* The Three Worlds of Welfare Capitalism. — Cambridge, UK: Polity Press, 1990. — P. 28-30. 10. *Дребот О. М.* Класифікація типів соціальної держави і моделей соціально-орієнтованої економіки // Вісник СевНТУ: Зб. наук. пр. — Вип. 116. — Серія: Економіка і фінанси. — Севастополь,

2011. — С. 51. **11. Ginsburg N.** Divisions of Welfare. A Critical Introduction to Comparative Welfare Policy. — London, 1993. — P. 21. **12. Азарков О.** Соціально-політичний маркетинг і розвиток соціальної держави в умовах глобалізації // Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації. — 2011. — № 2 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.social-science.com.ua/journal_content/387/9a652378e95521_c33c1d2b43caba0e5b; **Новікова О.Ф.** Соціальна держава: концептуальна основа, критерії визначення та стратегічні пріоритети // Соціально-економічні аспекти промислової політики: Упр. чел. ресурсами: государство, регион, предприятие: Сб. науч. тр. — Донецк, 2009. — Т.1. — С. 12-18; **Сіленко А.** Чи є альтернатива державі загального добробуту? // Нова політика. — 2000. — № 1. — С. 32-35. **13. Четверікова Л.О.** Соціальна держава: структурно-функціональний аналіз: Автореф. дис. ... канд. політ. наук. — Л., 2006. — С.4-5. **14. Кузьменко Р.В.** Основні моделі та пріоритети формування і розвитку соціальної політики України // Вісник Черкаського університету. Науковий журнал. — №142. — С.73. **15. Козаченко І.О., Ніколаєвський В.М.** Цит. праця. — С.18. **16. Четверікова Л.** Суть соціальної політики та аналіз її моделей в соціальних дис. ... канд. політ. наук. // Соціогуманітарні проблеми людини. — 2005. — № 1. — С. 69. **17. Намчук В. А.** Моделі соціальної держави // Стратегія регіонального розвитку: формування та механізми реалізації: пленар. засідання, рек. та матеріали підсумк. наук.-практ. конф. за міжнар. участю, 31 жовт. 2008 р. — О., 2008. — С. 219-221. **18. Лоренц У.** Социальная работа в изменяющейся Европе. — Амстердам; К.: Асоціація психіатрів України, 1997. — С.57. **19. Гойман В. И.** Действие права (методологический анализ). — М.: Академия МВД РФ, 1992. — С.139-140. **20. Торлопов В.А.** Основные модели социального государства // Человек и труд. — 1998. — № 6. — С. 4-8. **21. Александрова О.А.** Институциональные проблемы становления социального государства в современной России. — М.: М-Студио, 2009. — С. 104-105. **22. Торлопов В. А.** Социальное государство как инструмент гармонизации социальных отношений глобализации // Политология в России. — 2003. — № 1. **23. Мацонашвили Т.** Проблемы перестройки социального государства в Западной Европе // Pro et contra. — 2001. — Т. 6. — № 3. — С.105-106. **24. Дериглазова Л.** Закат социальной Европы? // Международный альманах «Европа». Вып. 3. Тюмень: Изд-во Тюменского государственного университета, 2003. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.tempus.isu.ru/learn_mat.html; **Яценко В.** Гендер і «держава загального добробуту» в країнах Західної Європи // Політичний менеджмент. — 2008. — № 3. — С. 128-141. **25. Gauthier A.H.** Family policy in industrialized countries: is there convergence? — Population (English ed.) Vol. 57, No 3, 2002. — P. 453. **26. Ferrera M.** The «Southern Model» of Welfare State in social Europe // Journal of European Social Policy, 6 (1), 1966. — P. 18-19. **27. Sapir A.** Globalisation and the Reform of European Social Models (Background document for the presentation at ECOFIN informal Meeting in Manchester, 9 Sept. 2005) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: // <http://www.bruegel.org> **28. Bukodi E., Robert P.** Occupational Mobility in Europe. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2007. **29. Попович Г. М.** Моделі соціальної політики і соціальна практика [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.socwd.uzhgorod.ua/Herald/herald3/32.htm>